

УДК 372.461

Ц 18

Ольга ЦАРИК

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ЗАРУБІЖНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

У статті зроблено порівняльний аналіз поняття “культура мовлення” у польськомовному, німецькомовному, англomовному та франкомовному контексті. Розглянуто комунікативні ознаки культури мовлення та основні чинники, які впливають на формування культури мови суспільства чи індивіда.

Ключові слова: культура мови, культура мовлення, комунікативні ознаки культури мови, мовна освіта.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві із низкою політичних, міжкультурних проблем важливого значення набуває формування толерантної свідомості та комунікативної компетенції, що належить до основних завдань педагогічної науки, зокрема лінгводидактики як частини методики, яка вивчає закономірності засвоєння мови, принципи і методи навчання, шляхи і засоби формування мовної особистості. Про сформованість лінгвістичної компетенції свідчить рівень культури мовлення особистості рідною та іноземними мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях з історії становлення й розвитку вітчизняної лінгводидактики українські вчені (О. Біляєв, А. Богущ, М. Вашуленко, Т. Донченко, О. Мельничайко, Л. Паламар, О. Савченко, М. Стельмахович, О. Хорошковська) досліджують теоретичні засади реформування й оновлення вітчизняної мовної освіти. Наукові основи культури мовлення у вітчизняній лінгводидактиці висвітлюють вчені Н. Бабич, І. Білодід, Л. Булаховський, Б. Головін, С. Єрмоленко, М. Жовто-

брюх, М. Ілляш, А. Коваль, В. Костомаров, М. Пентилюк, М. Пилинський, О. Потєбня, І. Синиця, Л. Скуратівський, М. Сулима, Л. Струганець, В. Чернишов та ін.

Актуальними і недостатньо вивченими залишаються наукові засади формування культури мовлення у зарубіжній лінгводидактиці, тому *мета статті* полягатиме у їх дослідженні в польськомовному, німецькомовному, англомовному та франкомовному контексті.

У зарубіжній лінгводидактиці висока мовна культура людини розглядається як важлива складова загальної культури. Відомий польський мовознавець В. Дорошевський писав, що мова повинна бути полем постійного співробітництва теорії і практики, а робота над мовою – єдина з галузей, у якій марність і безплідність теорії без практики і практики без теорії помітна особливо яскраво. Ці слова є провідним мотивом усього доробку сучасних польських мовознавців у галузі культури мови. В. Дорошевський був творцем теоретичних нормативних концепцій, ініціатором створення нового типу мовної педагогіки, що знайшло своє відображення на сторінках книг “Rozmowy o języku” та “O kulture słowa” [1, 1].

У *польській лінгводидактиці* для поняття культура мови використовують термін “kultura języka”, що дефінується ученими по-різному. Проте найбільш вживане та лаконічне визначення А. Марковського, культура мови – це свідоме та цілеспрямоване користування мовою у різних комунікативних ситуаціях [10]. Учений вирізняє ще чотири визначення культури мови:

1. Вміння правильно говорити та писати відповідно до затверджених у даному суспільстві мовних норм.

2. Культура мови сприймається як культуромовна діяльність. Таке значення терміна походить з другої половини XIX ст. з публікацій Ф. Скобла, О. Валіцкого, Л. Щербовича-Вечора, Й. Блізінського. Хоча вони не були за освітою мовознавцями, проте займалися встановленням мовних норм, описували їх та надавали поради користувачам. Праці лінгвістів з'явилися лише на початку XX ст., які стосувалися виправлення мовних помилок.

3. Позитивна характеристика людини, яка користується мовою з високим рівнем лінгвістичних знань та володіє мовною свідомістю.

4. Назва наукової дисципліни, яка виокремилася на основі зацікавлення мовознавців питаннями, що стосуються нормативності

мови. Культура мови сприймається як синонім нормативного мовознавства. Це також навчальна дисципліна на факультетах польської філології [11, 16].

Вперше у польській мовознавчій літературі визначила три аспекти поняття культури мови Г. Курковська (1971): діяльність, спрямована на вдосконалення мови та розвиток вміння правильно і доречно користуватися мовою; рівень вміння правильно та доречно користуватися мовою; розділ прикладного мовознавства. Я. Пузиніна виокремила два значення терміна “культура мови” (2001): окреслення пов’язаної з мовою частини загальної культури суспільства або індивіда; назва галузі гуманістичної думки та діяльності, скерованої на навчання культури мови [11, 15].

У *німецькій лінгводидактиці* культура мовлення передається терміном “Sprachpflege”, де “Sprache” означає “мова, мовлення”, а “Pflege” тлумачиться як “піклування, догляд, турбота”, загалом культура мовлення сприймається як покращення мовлення. Термін “культура мовлення” (Sprachpflege) виник у німецькомовному просторі у XVII ст., походить від терміна “робота над мовою”, культура мови (Sprachkultur) – від російського та чеського мовознавства початку XX ст. Припускають, що термін культура мови (Sprachkultur) – калькування німецькими лінгвістами НДР російського “культура речи” та чеського “jazyková kultura” у 70-х рр. XX ст.

Лутц Макензен (Lutz Mackensen) вважає, що культура мовлення – це турбота про правильне і добре вживання мови [9]. Термін “культура мовлення” найчастіше можна натрапити у заголовках підручників з німецької мови. Завдання культури мовлення – сприяти експресивності та багатству мови шляхом вивчення правильного вживання мовних засобів – виконують зазвичай вчителі, поети та письменники, батьки, незалежні об’єднання з плекання мови.

У XIX та на початку XX ст. культура мови боролася проти впливу французької мови. Пізніше культурою мовлення займалися товариства німецької мови. Завданнями товариства були: пуризм німецької мови, підтримка та відновлення самобутності й своєрідної особливості німецької мови, підсилення національної свідомості німецької мови.

Період 1919 – 1945 рр. характеризується багатьма теоріями та намаганнями. 1929 р. Франц Тірфельдер (Franz Thierfelder) окреслив коло завдань культури мови: поряд із просвітницькою роботою у

німецькомовних країнах, поширенням мови за кордоном була також і діяльність у суміжних сферах, зокрема пропаганда німецької мови. У 40-х рр. ця діяльність була узагальнена під мовною політикою, під чим Тірфельдер розумів розвиток, збереження, використання та функціонування німецької мови, зокрема йшлося про правопис, пуризм, навчання усного і писемного мовлення, методику викладання, пропаганду мови, а також задоволення політично-практичних потреб шляхом наукового пізнання. Простежувався вплив ідеології на культуру німецької мови – вживання іншомовних слів, особливо єврейського походження, вважалося негідним співвітчизників німецьких фашистів.

У 1996 р. у Регенсбурзі (Німеччина) відбулася міжнародна наукова конференція “Європейська культура мови та культура мовлення”, у роботі якої взяли участь науковці з різних країн [5, 7]. Укладачі збірника матеріалів конференції та автори першої статті А. Гройле та Ф. Лебзафт (A. Greule, F. Lebsanft) описують культуру мовлення як намагання розширення та уточнення словникового запасу, вибір “рафінованих” мовних засобів задля вдосконалення комунікативної компетенції. “Культура мовлення” (Sprachpflege) певний час сприймалася із дещо негативним відтінком, оскільки під впливом мовного пуризму набула націоналістичних і шовіністичних ідей.

Як зауважує А. Гройле та Ф. Лебзафт (A. Greule, F. Lebsanft) [5, 9], культура мови, по суті, позначає те саме поняття, що і культура мовлення, проте вільне від націоналістичних конотацій. Учені визначають культуру мови, що передається німецьким терміном “Sprachkultur”, як форму застосування мови, що базується на писемних традиціях і мовних нормах, які змінюються із розвитком мови, та передбачає уточнення й розширення використання мовних засобів задля вдосконалення комунікативної функції мовлення. Оскільки культура мови вносить значний вклад у культуру спілкування, важливим є правильний вибір лексичного матеріалу відповідно до комунікативної мети.

Учені диференціюють поняття: “культура мовлення” як діяльність, “культура мови” як результат цієї діяльності (використання мови – система мови). Культура мови, зазначається у статті, стосується мови і мовлення та формується у різних аспектах, які схарактеризовані як дидактичні, консультативні та медійні [5, 10].

Порівняльний аналіз форм культури мови різних європейських мовних спільнот на конференції “Європейська культура мови та культура мовлення” привів учених до висновку, що найбільше виправдана потреба в піклуванні про мову існує не в тому суспільстві, де присутнє розмите і підсилене ідеологією “почуття загрози” національній мові, а там, де дійсно відчувається дефіцит засобів власної мови для подолання комунікативного завдання у сучасному суспільстві. На противагу цій тенденції лінгвісти не погоджуються із думкою, що великі мовні громади можуть залишати свою мову відокремленою від інших, оскільки кожна мова потребує розвитку та культивування [5, 10].

Цікавою для нашого дослідження є також стаття А. Гройле “Культивування мови – теорія і практика в Німеччині”, у якій учений схиляється до думки, що негативний відтінок терміна “культура мовлення” вдалося подолати шляхом переймання концепції поняття “культура мови”: 1) під культурою мовлення розуміли більше ніж полювання за іншомовними словами, 2) у такий спосіб відбулася спроба розглядати культуру мовлення узагалі в рамках теорії лінгвістики, 3) культуру мовлення можна розглядати у контексті інших мов, а не як винятково німецьке явище. Згодом розпочалася дискусія щодо дефінування поняття “культура мови”. За А. Гройле, культура мови може стосуватися як системи мови, так і застосування мови. Культура системи мови передбачає існування утверджених мовних норм, проте культура мови стосується все більше культури спілкування [5, 25].

Німецький вчений Й. Бер (J.A. Bär) у статті “Зауваження до теорії та практики роботи з мовою, над мовою, для мови” аналізує культуру мовлення у контексті мовознавчих аспектів [3, 245]. На формування культури мови суспільства чи індивіда впливають: дослідження мови у наукових інституціях, мовна освіта в навчальних закладах, реклама мови, надання мовних консультацій, інформування про стан мови, мовна критика, що схематично зображено на рис. 1.

Комунікативними ознаками культури мови – правильністю та доцільністю мовлення – займається критика мови, тобто оцінювання мовлення щодо орфографії, вимови, граматики, синтаксису та лексичного складу. Суттєвими аспектами критики мови виступають диференціація і точність мовних засобів з огляду на процес розу-

міння, тому культура мови залежить від громадськості, оскільки обговорення, розвиток та втілення мовних норм залежить від демократичного дискурсу, у якому аргументовано обумовлюються вибір і оцінка мовних засобів. Управління цим дискурсом виявляється по-різному, залежно від традицій суспільства і мови: у багатьох романських країнах працюють відповідні установи в Італії (Accademia della Crusca), у Франції (Académie française), в Іспанії (Real Academia Española), – проте ні в Великобританії, ні у США немає таких інституцій.

Рис. 1. Культура мови

У рамках теорії планування мови американського лінгвіста Е. Гаугена (Einar Haugen) культура мови розглядається як четверта та остання фаза процесу, що охоплює вибір, кодифікацію і застосування мови як інструмента комунікації у суспільстві. В основі лежить ідея, що суспільство чи держава може організовувати планування мовної норми. Зважаючи на той факт, що у більшості країн говорять кількома мовами, спершу необхідно було б затвердити

одну або і кілька мов національними чи державними. Наступним етапом була б обов'язкова кодифікація цих мов, причому особливу роль відіграє фіксація санкціонованої на державному рівні орфографії. У процесі шкільної освіти і подальшого навчання кодифікованим мовам надається привілейований статус. Адаптація чинної кодифікації до прогресивного розвитку мови – модернізація орфографії чи вдосконалення та розширення словникового складу – виступає предметом культури мови.

У *англомовній лінгводидактиці* терміни “культура мови” та “культура мовлення” не мають прямих відповідників, проте у Оксфордському англійсько-німецькому словнику термін “*language culture*” має інший семантичний відтінок, оскільки, за Г. Лямпертом (G. Lampert), концепція культури мови стосується сукупності культурних практик і пов'язаних з мовою знань в англломовному суспільстві [8, 37].

У англійській версії Х. Бусмана “Енциклопедії мовознавства”, у десяти томній “Енциклопедії мови та лінгвістики” теж немає інформації про культуру мови (*language culture*), окрім кількох дуже загальних ремарок про планування мови та управління розвитком мови.

Як зазначає Г. Лямперт, в англломовному середовищі роль “культури мови” виконує деякою мірою концепція застосування мови, що передбачає доречність та точність використання мовних засобів, з огляду на соціальний і культурний статус мовця. Концепція застосування мови була мало відома в Англії до XVII ст., розвиток мови спричинила зміна латині на англійську. У той час англійська мова була збагачена словами іншомовного походження – з латині, французької, італійської мов. У XVI та XVII ст. було зроблено спроби реформувати правопис, які виявилися неуспішними. Численні зусилля “Суспільства зі спрощеним написанням”, що була заснована в 1908 р., також зазнала повної поразки [8, 39].

Проте у англійській мові, подібно як і в німецькій, було присутнє явище пуризму, зокрема із зростання латинізації англійської мови. Роберт Коудрі уклав в 1604 р. перший (опублікований) англійський словник. Діалектолог Вільям Бернс стверджував, що запозичення – доказ національної неповноцінності і виступав за вживання рідних англійських слів. Пізніша форма пуризму і націоналізму, пов'язана з ідеалами чистої англійської мови, описана

у праці К. Огдена “Базова англійська мова”, яка мала намір втілити в життя достоїнство використання чистої мови. Мабуть, під впливом семінару Джорджа Оруелла “Політика і англійська мова” (1946), “кампанія чистої англійської мови” закликала до використання простішого варіанту мови, особливо в офіційному, юридичному, комерційному письмі та у медичній сфері за підтримки урядів США і Великобританії. Цей вид письма простежується у друкованих органах: “The Times”, “The Economist”, “The Daily Mirror”, “The Sun”, прийнятий їх офіційною видавничою політикою. Для них чиста англійська мова стала ідеологічним символом. Назва “Кампанія за чисту англійську мову” відображає групу тиску у Великобританії, засновану у 1974 р., яка відстоює чисту англійську, водночас пропонуючи комерційні та інші сервіси, які підтримують її рушійні сили та фонди. Г. Лямперт підкреслює, що кампанія стала, особливо як результат медіа, національним інститутом зі значним впливом. У 1989 р. кампанією було опубліковано “Курс чистої англійської мови”, пакет матеріалів, з допомогою яких тренери у будь-яких організаціях можуть навчити своїх підлеглих писати чистою англійською. Також у рамках кампанії запроваджено щорічні нагороди, щоб заохотити організації, що дотримуються їхніх стандартів у використанні чистої англійської мови. Також було запущено схему, через яку організації можуть домогтися індосаменту щодо мови і дизайну, використаних у їх документах [8, 43].

Для *французької лінгводидактики* культура мови має особливе значення, про що свідчить існування відповідних інституцій, зокрема Французької академії, Головного управління з питань французької мови. На сьогоднішній день у Франції працює велика кількість структур, організацій та комісій, які впроваджують “лінгвістично-культурну” політику Франції.

У Франції на початку ХХ ст. відбулися соціально-історичні зміни, які призвели до “кризи французької мови”, тому філологи того часу Ш. Баллі, А. Доза, А. Мейє займалися розв’язанням проблем порушення норм літературної мови, запозичень і новоутворень, що були зумовлені розширенням кола носіїв літературної мови. У подоланні проблем культури мови у Франції з її багатовіковими традиціями охорони літературної мови нормативною діяльністю займалися переважно державні установи і товариства

захисту французької мови. У пресі існували спеціальні рубрики, присвячені окремим проблемам культури мови.

У 1920 – 1930-х рр. тривала практична робота з розв'язання проблем культури мови: визнане “непотрібним” іншомовне слово нерідко замінювалося французьким, а критерієм нормативності запозичення було мовне вживання. Майже повна відсутність словників іноземних слів у Франції 1900 – 1940-х рр. може пояснюватися тим, що члени Французької Академії, які традиційно займалися кодифікацією іноземних запозичень, не включали ці слова до своїх словників [2].

Відомий лінгвіст Давид Гордон зазначав, що турбота французів про чистоту своєї мови – типове явище, що експансія французької мови має просвітницьку місію і водночас служить для зміцнення політичних позицій Франції на міжнародній арені [4].

У 1975 р. у Франції вийшов закон про захист французької мови від вторгнення англійської та інших мов, а також чужої культури. Закон стосувався і гарантій мовного статусу в певних комерційних сферах Франції. Мова розглядалася як потужний визначальний фактор національної самосвідомості, посередник національної спадщини.

Важливою для нашого дослідження є праця Й. Кляра, де в історичній ретроспективі простежується розвиток культури мови у Франції. Автор зазначає, що у франкомовному середовищі термін “глобалізація” має дещо негативну конотацію, оскільки англійська мова як засіб інтернаціонального спілкування загрожує авторитету та світовому визнанню французької мови [7, 14].

Для порівняльного аналізу поняття культура мовлення у зарубіжній лінгводидактиці скористаємося таблицею 1. Культура мовлення, де позначимо: 1) свідоме та цілеспрямоване користування мовою у різних комунікативних ситуаціях; 2) вміння правильно говорити та писати відповідно до затверджених у даному суспільстві мовних норм; 3) позитивна характеристика людини, яка користується мовою з високим рівнем лінгвістичних знань та володіє мовною свідомістю; 4) наукова та навчальна дисципліна, що стосується нормативності мови; 5) діяльність, спрямована на вдосконалення мови та розвиток вміння правильно і доречно користуватися нею; 6) рівень вміння правильно та доречно користуватися мовою; 7) окреслення пов'язаної з мовою частини

загальної культури суспільства або індивіда; 8) намагання розширення й уточнення словникового запасу, вибір “рафінованих” мовних засобів задля вдосконалення комунікативної компетенції; 9) доречність та точність використання мовних засобів, з огляду на соціальний і культурний статус мовця; 10) явище пуризму, що передбачає неприпустимість вживання слів іншомовного походження.

Таблиця 1

Культура мовлення

Зарубіжна лінгводидактика	Структура поняття									
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
польська	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			
німецька		✓			✓	✓		✓	✓	
англійська		✓							✓	✓
французька		✓			✓		✓			

Висновки. Як видно з таблиці, у польській, німецькій, англійській та французькій лінгводидактиці спільним визначенням поняття культури мовлення є вміння правильно говорити і писати відповідно до затверджених у суспільстві мовних норм. Оскільки кожна з досліджуваних мов має свої особливості, під поняттям культури мовлення у зарубіжній лінгводидактиці розуміють такі аспекти, актуальні для європейського простору: культура мови (літературної мови); культивування мови (теоретична мовознавча робота, мовна освіта, мовна політика); культура мовлення (вживання мови, комунікативна культура); культивування мовлення (спостереження, опис та мовні рекомендації); галузь мовознавства, що досліджує культуру мовлення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні культури писемного мовлення у вітчизняній та зарубіжній лінгводидактиці.

Література

1. Могила О.А. Культура мови в ПНР [Електронний ресурс] / О.А. Могила. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine16-18.pdf>.

2. Солдатова Н. Сопоставительный анализ проблем культуры речи в России / СССР и Франции 1900 – 1940-х гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-problem-kultury-rechi-v-rossiissr-i-frantsii-1900-1940-kh-gg#ixzz3A1ARdgxN>.

3. Bär J.A. Darf man als Sprachwissenschaftler die Sprache pflegen wollen? – Anmerkungen zu Theorie und Praxis der Arbeit mit der Sprache, an der Sprache, für die Sprache / Jochen A. Bär // In: Zeitschrift für germanistische Linguistik (ZGL). – 30/2002. – S. 222 – 251.

4. Gordon D. The French Language and National Identity 1930 – 1975. vol. 22 of Contributions to the Sociology of Language. Mouton, the Hague. – Paris, New-York. – P. 453.

5. Greule A., Lebsanft F. Europäische Sprachkultur und Sprachpflege / Albrecht Greule, Franz Lebsanft. – Tübingen : Narr, 1998. – 276 s.

6. Janich N., Greule A. Sprachkulturen in Europa: ein internationales Handbuch / N. Janich, A. Greule. – Tübingen : Narr, 2002. – 377 s.

7. Klare J. Sprachkultur und Sprachenpolitik in der Romania (Frankreich, Spanien, Italien) / Johannes Klare // Interlinguistische Informationen. Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Interlinguistik e. V., Beiheft 13, Berlin, November, 2006. – S. 41 – 92 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interlinguistik-gil.de/wb/media/beihefte/13/beiheft13-klare.pdf>.

8. Lampert G. “To hell with the future, we’ll live in the past”: Ideas and Ideologies of Language Culture in Britain / Günther Lampert // Albrecht Greule, Franz Lebsanft. Europäische Sprachkultur und Sprachpflege. – Tübingen : Narr, 1998. – S. 37 – 62.

9. Mackensen L. Neues Wörterbuch der deutschen Sprache. Rechtschreibung, Grammatik, Stil, Worterklärung, Fremdwörterbuch. 3. Auflage / Lutz Mackensen. – München : Südwest-Verlag, 1962. – 836 s.

10. Markowski Andrzej. Kultura języka / Andrzej Markowski // Nowy słownik poprawnej polszczyzny. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – S. 1650.

11. Markowski Andrzej. Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne / Andrzej Markowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – S. 15 – 16.

Царик Ольга. Теоретические основы формирования культуры речи в зарубежной лингводидактике. В статье сделан сравнительный анализ понятия “культура речи” в польскоязычном, немецкоязычном, англоязычном и франкоязычном контексте. Рассмотрены коммуникативные признаки культуры речи и основные факторы, влияющие на формирование культуры речи общества или индивида.

Ключевые слова: культура языка, культура речи, коммуникативные признаки культуры речи, языковое образование.

Tsaryk Olha. Theoretical basis of the formation of speech culture in foreign language education. The article presents a comparative analysis of the concept of “speech culture” in Polish, German, English and French language context. Communicative features of the speech culture and the main factors that influence the formation of speech of the individual or society are considered.

Key words: language culture, speech culture, communicative features of the speech culture, language education.